

UDK 911.3:332.02(497.12) "1981" = 863

UDC 911.3:332.02(497.12) "1981" = 20

OSNOVNI TIPI ZEMLJIŠKO-POSESTNE STRUKTURE V SR SLOVENIJI LETA 1981

Milan Natek*

UVOD

Zemljiško-posestna struktura je pomembna in razpoznavna pokrajinska sestavina. V njej so zarisani zemljiško posestni odnosi, ki pojasnjujejo, v čigavih rokah (lastnina) je zemlja kot osnovna materialna in proizvodna dobrina kmetijstva. V zemljiško-posestni strukturi je zaobsežena členitev zemljiških lastnikov po velikostnih skupinah njihove posesti. V njej se neposredno kažejo naravno-geografske, socialne in gospodarske značilnosti posameznih območij skozi posamezna obdobja. V zemljiško-posestni strukturi odsevajo temeljne značilnosti sočasnih zemljiško-posestnih odnosov, ki so odvisni od stopnje razvitosti proizvodnih sil (prim. Ekonomski leksikon, 1975, 978; Poljoprivredna enciklopedija, 2, 1970, 661 – 662).

Tudi pri nas, ko je 72,5% kmetijskega zemljišča in gozdov v zasebnih rokah (SL 1982, 162), predstavlja zemljiško-posestna struktura enega izmed osrednjih problemov in dejavnikov, ki so vplivali na socialno podobo slovenskega podeželja. Poleg tega spoznavamo v njej tisti latentni kmetijski proizvodni potencial, ki je bil vsekdar med osnovnimi spreminjevalci socialne, gospodarske in fiziognomske podobe pokrajin. Zato je zemljiško-posestna struktura tudi za geografijo dragocena in malodane nenadomestljiva specifična pokrajinska sestavina, ki s svojimi geografskimi prvinami kaže na vzročno-vzajemno in posledično prepletenost med naravnimi in družbenogospodarskimi ter zgodovinskimi činitelji in drugimi sooblikovalci geografskega okolja. Kajti v njej pridejo do veljave proizvodne usmeritve kmetijstva pa njegova povezanost s tržnimi potrebami in zahtevami ožjega ali širšega območja.

Spričo nagle povojne industrializacije, deagrarizacije in urbanizacije je zemljiška struktura pri nas izgubila svojo nekdanjo gospodarsko in socialno trdnost in veljavo. Na njenih sestavinah je temeljila predvojna socialna podoba večine našega podeželja. Kmetijska in gozdna zemljišča, ki sestavljajo 97,9% vse zasebne zemljiške posesti, pomenijo dragoceno in nenadomestljivo dobrino splošnega družbenega pomena in imajo večstranski pomen (prim. Ustava SR Slovenije, str. 15 in čl. 97,102 in 103). V neredkih primerih prinašajo lastnikom celo zemljiško rento. Poleg tega je zemljiška

* Dipl. geograf, strokovni svetnik, Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU, Novi trg 4/II., 61000 Ljubljana, YU.

posest pomembna in latentna materialna dobrina, ki je dobila v današnjem kriznem času posebno veljavo tudi na področju razdrobljene in samooskrbne kmetijske proizvodnje (K o c j a n, 1979, 25 in čl. 4 Zakona o kmetijskih zemljiščih).

METODOLOŠKA ZASNOVA

Na osnovi nadrobnejših in preglednih podatkov o zemljiških lastnikih in njihovem zemljišču, ki jih daje zadnji popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj v SR Sloveniji (s stanjem 31. 3. 1981; prim. Rezultati raziskovanj, št. 314), sem zemljiške posestnike razdelil v 6 velikostnih skupin, in sicer: 1). do 1,0 ha skupne zemljiške posesti, 2). 1,1 – 3,0 ha, 3). 3,1 – 5,0 ha, 4). 5,1 – 10,0 ha, 5). 10,1 – 20,0 ha in 6). 20,1 ha in več.

Že od nekdaj so se kazali najrazličnejši socialni in gospodarski problemi podeželja v osvetlitvi vzajemnih odnosov med številom posestnikov in njihovega zemljišča. Z naraščanjem števila zemljiških lastnikov, kar je značilno za vsa obdobja družbeno-gospodarskega razvoja našega podeželja, se je drobila zemljiška posest. Na obrobju starejših vaških naselij se je naselil kajžarski sloj prebivalstva, ki pa je z nagnjo industrializacijo in drugimi družbeno-političnimi ukrepi, zlasti še po zadnji vojni, spremenil svoj nekdanji socialni položaj (prim. B l a z n i k, 1928; 1934; M e l i k, 1936, 439 do 445; ZAP 1970, 168 – 171).

Podatki o deležu (odstotku) posestnikov in njim pripadajočega zemljišča po posameznih velikostnih skupinah prikazujejo zemljiško-posestno strukturo določenega območja. Njeno pregledno strukturo podoba dobimo, če ustrezne podatke vnesemo v grafikon. Na abscisi označimo povprečno velikost kmečkih obratov v posamezni velikostni skupini, na ordinati pa deleže posestnikov in njihovega zemljišča. Na ta način dobimo dve krivulji: ena označuje zastopanost zemljiških posestnikov po posameznih velikostnih skupinah, druga pa kaže ustrezne deleže njihovega zemljišča. V navedenih krivuljah je zarisana frekvenca zemljiško-posestne strukture. Približno v tisti točki, kjer je abscisna os enaka povprečni velikosti vseh obravnavanih kmečkih obratov, se krivulji križata. Izrisani krivulji prikazujeta takoimenovane »agrarne škarje«, to je tisto opazno nesorazmerje med številom posestnikov v posamezni velikostni skupini in njim pripadajočim zemljiščem (prim. B i l i m o v i č, 1939 a, 68).

V e l i k o s t oziroma o d p r t i n o agrarnih škarij smo dobili na osnovi razlike med deležem posestnikov in deležem njihovega zemljišča, in sicer po posameznih posestnih skupinah. Tudi ti podatki so najbolj pregledno podani v ustreznem grafikonu. Na ta način smo dobili krivuljo »odprtine agrarnih škarij«, ki nam je bila podlaga za določitev osnovnih tipov zemljiško-posestne strukture na Slovenskem.

Prikaz osnovnih tipov zemljiško-posestne strukture na Slovenskem je zasnovan na podlagi analize ustreznih podatkov po občinah. Po računu velikosti oziroma odprtine agrarnih škarij za vseh 65 občin jih je bilo mogoče na podlagi podobnosti razdeliti v 10 osnovnih tipov. Ob tem spoznamo, da posamezne tipe oblikujejo občine z zelo heterogeno socialno in gospodarsko strukturo. Tudi osnovne naravne in pokrajinske značilnosti (npr. površinska izoblikovanost in nadmorska višina) nimajo več tistega prevladujočega pomena, kot so ga imele v preteklosti (npr. ob srednjeveški kolonizaciji).

ZNAČILNE SPREMEMBE V ZEMLJIŠKO-POSESTNI STRUKTURI SR SLOVENIJE PO ZADNJI VOJNI

Začrtani povojni razvoj, ki je skušal korenito predrugačiti socialno in zemljiško-posestno strukturo pri nas, je zatekel razdrobljeno zemljiško posest (prim. tudi B i l i m o v i č, 1939 b.). Na osnovi povojnih popisov kmetijstva, ki so bili leta 1960, 1969 in 1981, je mogoče spremljati glavne težnje v razvoju zemljiško-posestne strukture v šestdesetih in sedemdesetih letih. Popis živine 15. januarja 1953 je postregel z osnovnim vpogledom v takratno zemljiško-posestno stanje (prim. Statistički godišnjak FNRJ 1954, 116 in opomba pod črto; Statistični letopis LR Slovenije 1953, 76 – 77; M e l i k, 1963, 400 – 402). Na osnovi tega objavljenega gradiva je bilo mogoče vsaj okvirno zarisati temeljne spremembe, ki jih je doživljala zemljiško-posestna struktura pri nas v povojnih letih.

Kakorkoli ocenjujemo natančnost podatkov za leti 1953 in 1969*, pa nam kljub vsem pomanjkljivostim nakazujejo osnovne smeri sprememb med posameznimi obdobji.

Povprečna velikost slovenske kmetije se je manjšala iz obdobja v obdobje: leta 1931 je imel zemljiški posestnik na območju takratne Dravske banovine v povprečju po 8,3 ha zemlje (B i l i m o v i č, 1939 b, 21), leta 1953 7,68 ha, sedem let kasneje (1960) 6,70 ha, leta 1969 6,32 ha in leta 1981 le še 5,62 ha. (Prim. tudi M e d v e d, 1970, 8 – 9.) Samo v zadnjih dvajsetih letih se je povprečna velikost naše kmetije zmanjšala za 16%. Na to sta vplivala med drugim tudi naslednja dva razloga: Površine zasebnih zemljišč so se zmanjšale skoraj za eno petino (19%), število zemljiških posestnikov pa za 3,3% (vse podrobnosti gl. v tabeli 1).

Tabela 1. Zemljiško-posestna struktura v SR Sloveniji po drugi svetovni vojni

Posestna skupina	1953		1960		1969		1981	
	Število posestnikov	Površina (v ha)	Število posestnikov	Površina (v ha)	Število posestnikov	Površina (v ha)	Število posestnikov	Površina (v ha)
Do 1 ha	12.771	7.000	40.657	18.991	37.903	17.018	58.678	25.245
1,1–3,0	31.331	63.000	43.758	83.295	42.597	81.354	40.245	80.884
3,1–5,0	24.904	99.000	29.659	115.471	27.420	106.267	24.910	100.959
5,1–10,0	34.665	250.000	39.130	279.007	36.306	258.758	33.061	243.970
10,1–20,0	27.826	377.000	29.167	402.200	25.740	354.978	22.416	314.792
20,1 ha in več	11.776	304.000	12.484	406.585	10.262	319.465	9.071	291.793
Skupaj	143.275	1.100.000	194.855	1.305.549	180.228	1.137.840	188.381	1.057.633

Viri: Statistični godišnjak FNRJ 1954, Beograd 1954, str. 116;
Statistični letopis SR Slovenije 1965, Ljubljana 1965, str. 152 in rokopišne tabele v Zavodu SRS za statistiko, Ljubljana;
Popis kmetijstva 1969. Rezultati prvega dela popisa zasebnih kmečkih gospodarstev. Statistično gradivo, št. 20/70, Ljubljana 1971;
Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj v SR Sloveniji 31. 3. 1981. Gospodinjstva, ki imajo kmečko gospodarstvo. Rezultati raziskovanj, št. 314, Ljubljana 1983.

* Popis kmetijstva 1969. leta je bil opravljen na osnovi vzorca, in sicer v dveh delih. V prvem so zajeli 51.528 gospodinjstev, od tega 28.487 kmečkih gospodarstev. Drugi del popisa, ki je bil v drugi polovici maja, je zajel 9.225 kmečkih obratov v Sloveniji; izbrana so bila tista kmečka gospodarstva, ki so bila popisana v prvem delu popisa od 24. do 30. aprila 1969. (Prim. Popis kmetijstva 1969. Statistično gradivo, št. 20/70, str. 1 in Statistično gradivo, št. 7/73, str. 10).

Členitev podatkov, ki so zbrani v tabeli 1, opozarja na raznovrstne spremembe med posameznimi velikostnimi skupinami zemljiških posestnikov. Očitne so bile težnje, da se je posest pri kmečkih obratih od 1 do 20 ha povečala v letih 1960 – 1981, v preostalih dveh posestnih skupinah pa upadla. Leta 1981 so bili obrati do 1 ha skoraj za eno dvanajstino manjši kot leta 1960. V tem času so se zmanjšale tudi največje kmetije (nad 20 ha) v povprečju za 40 arov, to je 1,1%. Število zemljiških posestnikov se je povečalo samo v skupini do 1 ha (44,3%), v vseh drugih pa zmanjšalo v povprečju za 15,9%. Čim višja je bila velikostna skupina posestnikov, tem več posestnikov je izgubila. Najbolj prizadeta je bila posetna skupina z 20 ha in več; v njej se je zmanjšalo število kmečkih obratov za 27,3%, njim pripadajoče zemljišče pa še za odstotek več.

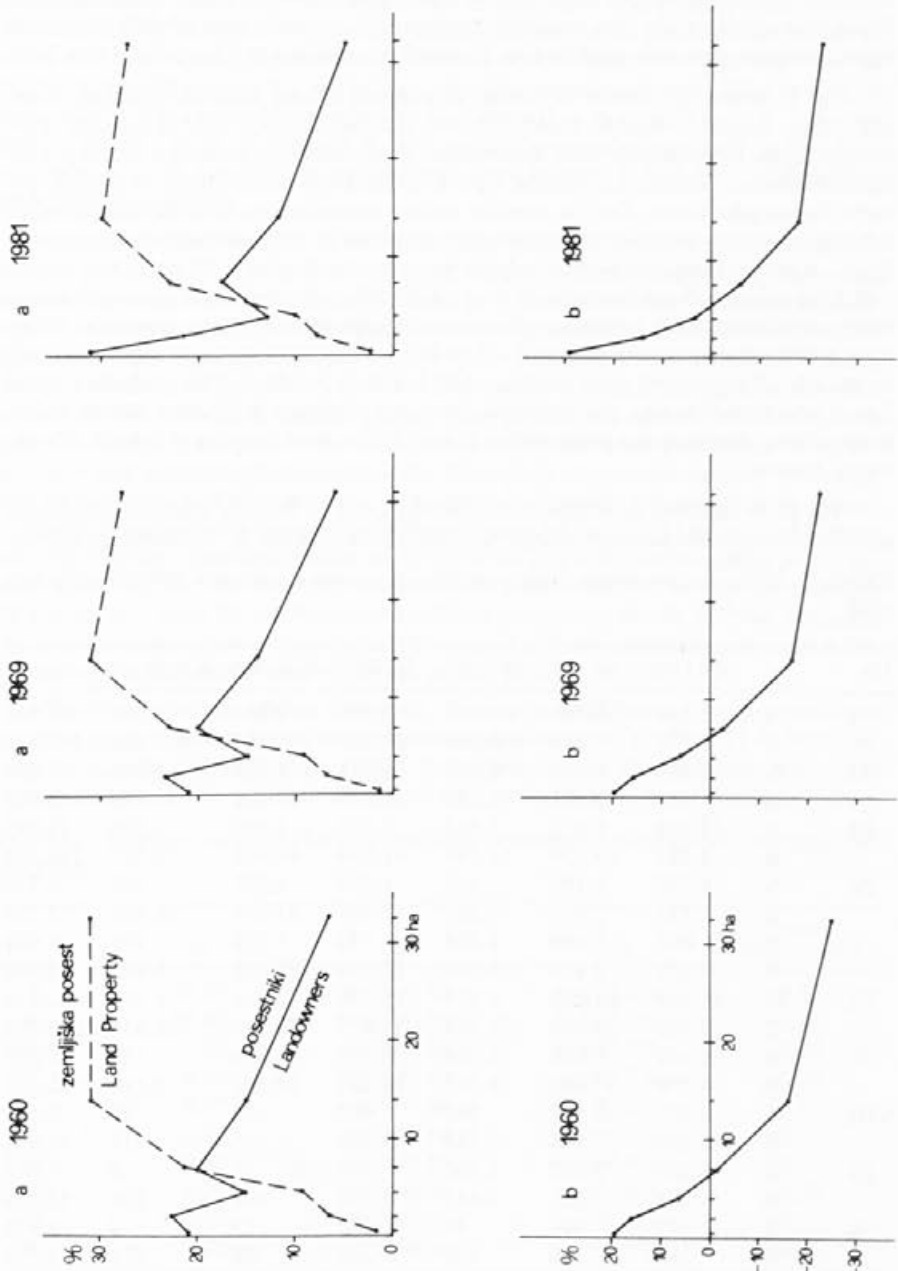
Vse te spremembe so nakazane na risbah (prim. sl. 1). Razpon agrarnih škarij, to je vsota razlik med deležem posestnikov in deležem njim pripadajočega zemljišča po posameznih velikostnih skupinah posesti, se je povečal v letih 1960 – 1981, in sicer od $\pm 41,8\%$ na $\pm 46,1\%$. Tudi v tem pogledu so opazne razlike med posameznimi velikostnimi skupinami posestnikov. Največje nesorazmerje med deležem posestnikov in njihovim zemljiščem je bilo v posestni skupini do 1 ha (razpon se je povečal od 19,4% na 28,8%) pa v skupini od 5 – 10 ha (od -1,3 na -5,5%) in 10 – 20 ha (od -15,8 na -17,9%). V vseh drugih posestnih skupinah se je zmanjšala odprtina agrarnih škarij (v skupini 1 – 3 ha od 16,1 na 13,7%, v skupini 3 – 5 ha od 6,3 na 3,6% in v skupini 20 ha in več od -24,6 na -22,8%). Na prikazane premike opozarjajo že podatki vzorčnega popisa kmetijstva v letu 1969. (Vse nadrobnosti prim. na risbah agrarnih škarij (a) in odprtine agrarnih škarij (b) za posamezna leta kakor tudi podatke v tabeli 1.)

Ob tem smemo opozoriti še na naslednje značilnosti naše zemljiško-posestne strukture v povojnih letih. Račun standardnega odklona je pokazal, da se je njegova vrednost zmanjševala vzporedno z manjšanjem povprečne velikosti posesti, in sicer od $\pm 8,05$ ha (1960) na $\pm 6,85$ ha (1981), medtem ko se koeficient variacije ni bistveno spremenil ($\pm 120,2\%$ oziroma $\pm 121,9\%$). Nakazane spremembe kažejo, da se stopnja koncentracije zemljiške posesti rahlo povečuje. Leta 1960 je znašal indeks koncentracije 0,41, leta 1981 pa 0,42. (Za primerjavo še podatek za Dravsko banovino za leto 1931: indeks koncentracije zemljiške posesti je znašal 0,34; B i l i m o v i č, 1939 a, 79.)

Osnovna značilnost sprememb na področju zemljiško-posestne strukture se kaže v nadaljnjem drobljenju posesti. Vzporedno z deagrarizacijo se zmanjšuje število čistih kmečkih obratov, ki so usmerjeni v tržno proizvodnjo. Močan porast števila posestnikov do 1 ha zemlje je lahko tudi posledica naglo spreminjajočih se predpisov in zakonodaje s področja kmetijskega zemljišča. (Prim. tudi K o c j a n, 1979, 25 in čl. 4 Zakona o kmetijskih zemljiščih.) Podoba je, da je postala zemlja z najraznovrstnejšo namembnostjo pomembna dobrina, ki je ni mogoče enakovredno nadomestiti z denarnimi izplačili, do katerih so upravičeni dediči. Pri tem ne smemo zanemariti razmaha v razvoju infrastrukture, ki omogoča udobno življenje tudi v oddaljenih in še do nedavna precej zatišnih predelih, pa čeprav na račun fizičnih naporov, ki jih prinaša vsakodnevno vožništvo vsem zaposlenim ljudem.

OSNOVNI TIPI ZEMLJIŠKO-POSESTNE STRUKTURE V SLOVENIJI

Določili smo jih na osnovi velikosti odprtosti agrarnih škarij, oziroma na podlagi

Sl. 1. Zemljiško-posestna struktura v Sloveniji. »Agrarne škarje« (a) in »odprtina agrarnih škarij« (b).

Fig. 1. Land tenure structure in Slovenia. »Agrarian scissors« (a) and »the opening of agrarian scissors« (b).

oblike in poteka njihove krivulje. Občine s podobno oziroma z enako obliko agrarnih škarij smo uvrstili v iste tipe posestne strukture. Na ta način smo izluščili 10 glavnih tipov zemljiško-posestne strukture na Slovenskem, kakršni so bili v veljavi leta 1981.

Tip I. sestavljajo občine Cerknica, Dravograd, Ilirska Bistrica, Jesenice, Kamnik, Litija, Logatec, Mozirje, Radlje, Ravne, Slovenj Gradec, Tržič in Zagorje. Zavzemajo alpski in predalpski svet, Karavanke, visoko zahodno Posavsko hribovje z Litijsko kotlinico, Notranjsko podolje s planotastim kraškim obrobjem in zgornje porečje Notranjske Reke. Zanj je značilno veliko nesorazmerje med številom zemljiških posestnikov v posameznih velikostnih skupinah in deležem pripadajočega zemljišča. Agrarne škarje so najbolj odprte pri posestni skupini z 20 ha in več zemlje (-45,5%) kakor tudi pri posestnikih do 1 ha (25,4%). V prvih štirih posestnih skupinah je delež zemljiških lastnikov višji od deleža njim pripadajočega zemljišča. Viden prag predstavljata posestni skupini 3 – 5 ha in 5 – 10 ha, kjer je razpon agrarnih škarij najmanjši. (Nadrobnosti prim. na sl. 2 risba I. a in sl. 3 risba I. b ter podatke v tabeli 2 in 3.) Na območju tega tipa zemljiško-posestne strukture je živelo v mestih 44,3% prebivalstva. Kmetijskega prebivalstva je bilo 7,2%, med katerim je bilo 57,4% aktivnih kmetov.

Tip II. je značilen za občine Idrija, Škofja Loka in Tolmin. Zavzema sklenjeno ozemlje Škofjeloško-polhograjskega, Cerkljansko-idrijskega in Tolminskega hribovja. Tabela 2. Sestavine osnovnih tipov zemljiško-posestne strukture v SR Sloveniji leta 1981

Tip		Do 1 ha	1,1–3,0	3,1–5,0	5,1–10,0	10,1–20,0	20 ha in več	Skupaj
I.	A	5.161	2.710	1.700	3.100	3.853	3.043	19.567
	B	2.071	5.375	6.966	23.527	56.367	103.126	197.432
II.	A	1.093	1.319	1.046	1.613	1.339	1.246	7.656
	B	479	2.671	4.219	11.778	19.222	43.173	81.542
III.	A	14.678	6.872	3.633	5.571	4.599	2.335	37.688
	B	5.781	13.339	14.745	41.530	65.472	75.837	216.704
IV.	A	1.750	1.199	816	1.750	2.357	698	8.570
	B	733	2.410	3.345	13.448	33.894	18.894	72.198
V.	A	1.085	1.499	1.298	1.730	1.134	195	6.941
	B	521	3.173	5.288	12.633	15.713	5.442	42.810
VI.	A	19.441	14.060	8.625	11.731	7.034	1.328	62.219
	B	8.536	28.165	34.983	86.877	96.957	38.434	293.952
VII.	A	9.144	8.659	6.024	6.718	1.909	185	32.639
	B	4.378	17.660	24.285	48.230	24.561	6.148	125.262
VIII.	A	2.981	1.521	562	447	155	27	5.691
	B	1.256	3.141	2.348	3.263	2.105	818	12.931
IX.	A	2.268	2.222	1.165	359	15	6	6.035
	B	1.055	4.622	4.617	2.376	193	176	13.039
X.	A	1.077	184	41	42	23	8	1.375
	B	385	328	163	308	308	271	1.763

A = število zemljiških posestnikov, B = skupna površina zemljišč v ha.

Vir: Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj v SR Sloveniji 31. 3. 1981. Gospodinjstva, ki imajo kmečko gospodarstvo. Rezultati raziskovanj, št. 314, Ljubljana 1983.

ja z dolino Soče. Tudi zanj je značilna prevlada hribovskih kmetij; povprečna velikost posesti je merila 10,65 ha. Odprtina agrarnih škarij je manjša kakor pri prejšnjem tipu ($\pm 42,7\%$). Najmanjši razpon imajo agrarne škarje v posestnih skupinah 5 – 10 ha (6,7%) in 10 – 20 ha (-6,1%), največjega pri zadnji posestni skupini (20 ha in več), in sicer -36,6%. (Vse natančnosti prim. na sl. 2 risba II. a in na sl. 3 risba II. b ter podatke v tabeli 2 in 3). V občinah II. tipa zemljiško-posestne strukture je bilo 40% mestnega in 7,7% kmetijskega prebivalstva, med katerim je bilo 64% zaposlenih v kmetijskih dejavnostih.

Tip III. je značilen za 15 občin, in sicer za Kočevje, Kranj, Laško, Lj.–Moste-Polje, Lj.–Šiška, Lj.–Vič–Rudnik, Maribor Rotovž in Ruše, Radovljica, Slovenska Bistrica, Slovenske Konjice, Trbovlje, Velenje, Vrhnika in Žalec. V sklenjenem obsegu zavzema vzhodno Pohorje s Podpohorskimi goricami in dolinami, Kozjak, Šaleško in Spodnjo Savinjsko dolino, svet ob spodnji Savinji in Sopot, osrednje Črnega revirja, osrednji del Ljubljanske kotline z Dobravami in Deželno ter alpskimi dolinami in svet visokih dolenskih kraških planot. Zanj je značilna izredno visoka odprtina agrarnih škarij ($\pm 51,1\%$). V prvih treh velikostnih skupinah prevladuje delež posestnikov nad arealom njihovega zemljišča. Naslednje tri posestne skupine, ki so zarisane na diagramu pod abscisno osjo, imajo višji delež zemlje kot posestnikov. Agrarne škarje imajo največji razpon v prvi posestni skupini (+36,2%) in zadnji (20 ha in več: -28,8%) ter v posestni skupini od 10 do 20 ha (-18,0%), najmanjšega pa pri posestnikih od 3,1 do 5 ha (+2,8%). (Natančnosti prim. v tabeli 2 in 3 ter na sl. 2 risba III.a in na sl. 3 risba III. b.) Povprečna velikost posestev je merila 5,75 ha. Območja III. tipa zemljiške strukture so imela 1981. leta 61,1% urbaniziranega in samo 4,7% kmetijskega prebivalstva; med slednjimi je bilo aktivnih 60,7%.

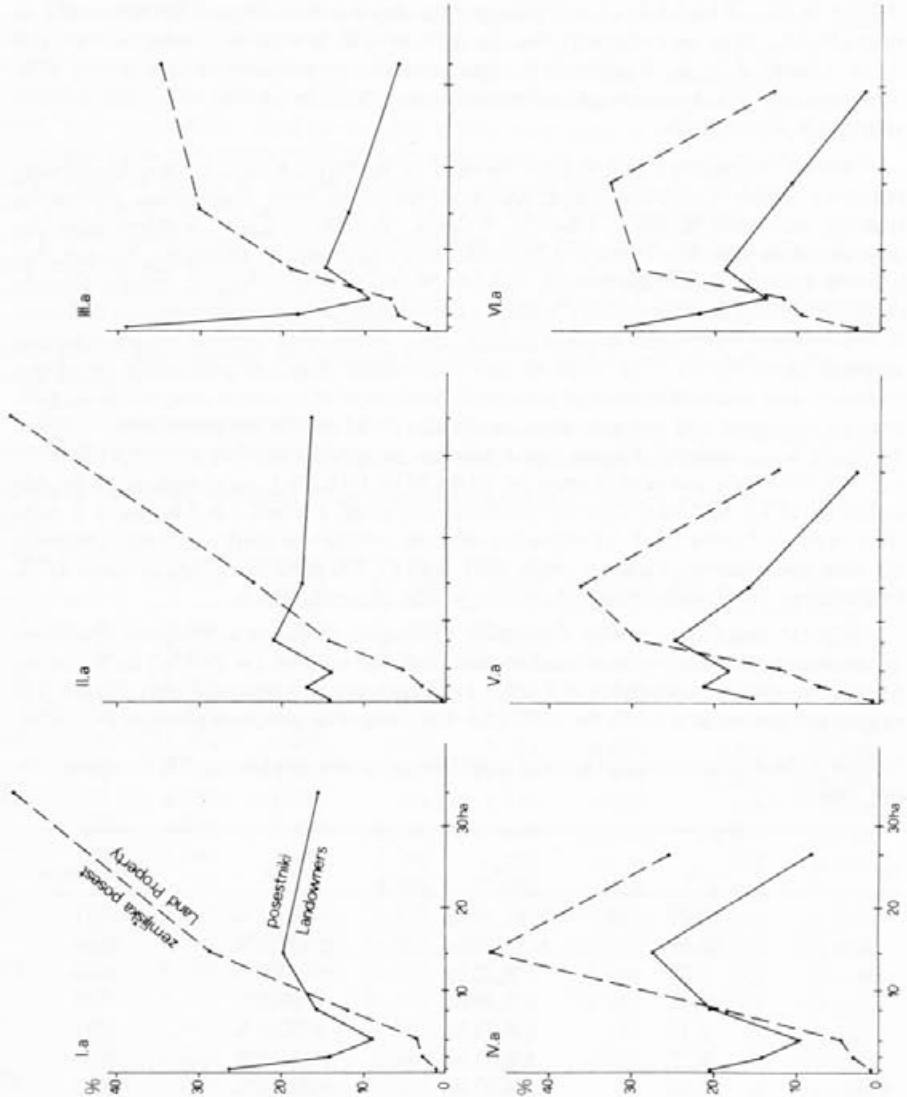
Tip IV. sestavljajo občine Črnomelj, Grosuplje in Ribnica. Njegova značilnost je, da se agrarne škarje precej enakomerno zapirajo od prve (+ 19,4%) do četrte velikostne skupine posestnikov (+ 1,8%), ki so zarisane nad abscisno osjo. Največji je razpon pri posestnikih od 10 do 20 ha (-19,4%), nakar se ponovno zmanjša (-17,3%).

Tabela 3. Nekateri statistični kazalci zemljiško-posestne strukture v SR Sloveniji (stanje 1981)

Tip	M	SD	Var. k.	Indeks koncentracije
I.	10,09	$\pm 11,41$ ha	$\pm 113,1\%$	0,51
II.	10,65	$\pm 11,43$ ha	$\pm 107,3\%$	0,46
III.	5,75	$\pm 8,22$ ha	$\pm 143,0\%$	0,48
IV.	8,42	$\pm 7,51$ ha	$\pm 89,2\%$	0,39
V.	6,17	$\pm 5,71$ ha	$\pm 92,6\%$	0,31
VI.	4,72	$\pm 5,51$ ha	$\pm 116,8\%$	0,36
VII.	3,84	$\pm 4,03$ ha	$\pm 104,9\%$	0,27
VIII.	2,27	$\pm 3,40$ ha	$\pm 149,9\%$	0,29
IX.	2,16	$\pm 1,96$ ha	$\pm 90,8\%$	0,17
X.	1,28	$\pm 3,30$ ha	$\pm 258,2\%$	0,36
SR Slovenija	5,62	$\pm 6,85$ ha	$\pm 121,9\%$	0,42

Opomba: M = povprečna velikost posesti, SD = standardni odklon, Var. k. = koeficient variacije.

Absolutna velikost agrarnih škarij je znašala $\pm 36,8\%$. Kmečki obrati IV. tipa posestne strukture so merili 8,42 ha. (Nadrobnosti prim. na sl. 2 risba IV. a in sl. 3. risba IV. b in podatke v tabeli 2 in 3.) V občinah tega tipa je bilo samo 22% mestnega

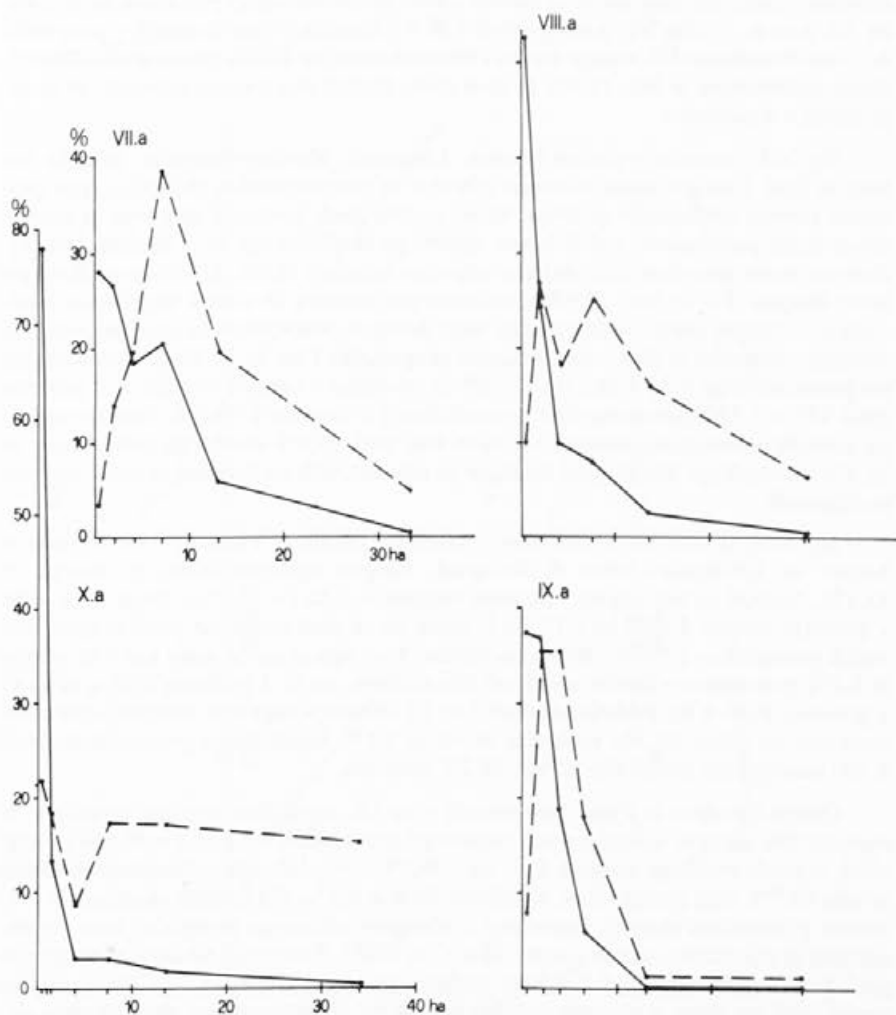

Sl. 2. »Agrarne škarije« osnovnih tipov zemljiško-posestne strukture v Sloveniji leta 1981.

Fig. 2. »Agrarian scissors« of the basic types of land tenure structure in Slovenia in 1981.

prebivalstva. Imele pa so nadpovprečen delež kmetijskega življa (13,4%), med katerim je bilo 69% aktivnih v kmetijskih dejavnostih.

Tip V. predstavljata občini Lenart in Sežana, ki zajemata osrednje Slovenske gorice in Kras z Brkini vred. Prvi dve velikostni skupini zemljiških posestnikov sta imeli skoraj enak razpon v odprtini agrarnih škarij (+ 14,4%), nato se zožajo vse do posestne skupine 5 – 10 ha (-4,6%), a že pri naslednji (10 – 20 ha) so škarije najbolj odprte (-20,4%). Absolutni razpon odprtosti agrarnih škarij je znašal $\pm 34,9\%$. (Nadrobnosti prim. na sl. 2 risba V. a in na sl. 3 risba V. b ter podatke v tabeli 2 in 3.) V naseljih teh dveh občin je živel v mestnih naseljih samo 16,3% prebivalcev. Kmetijskega prebivalstva je bilo 15,3%, med katerim je bilo aktivnih 69,5%.

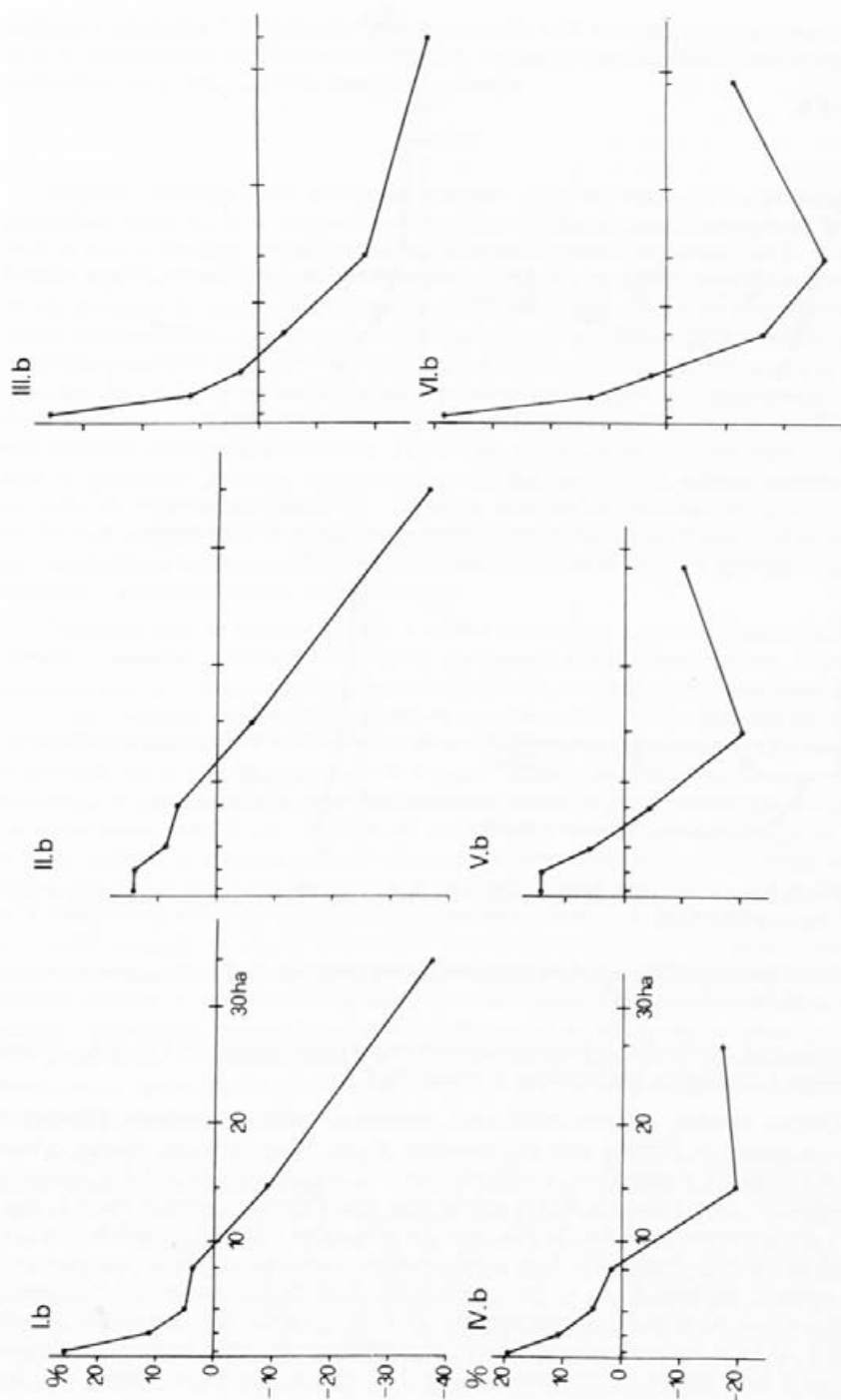

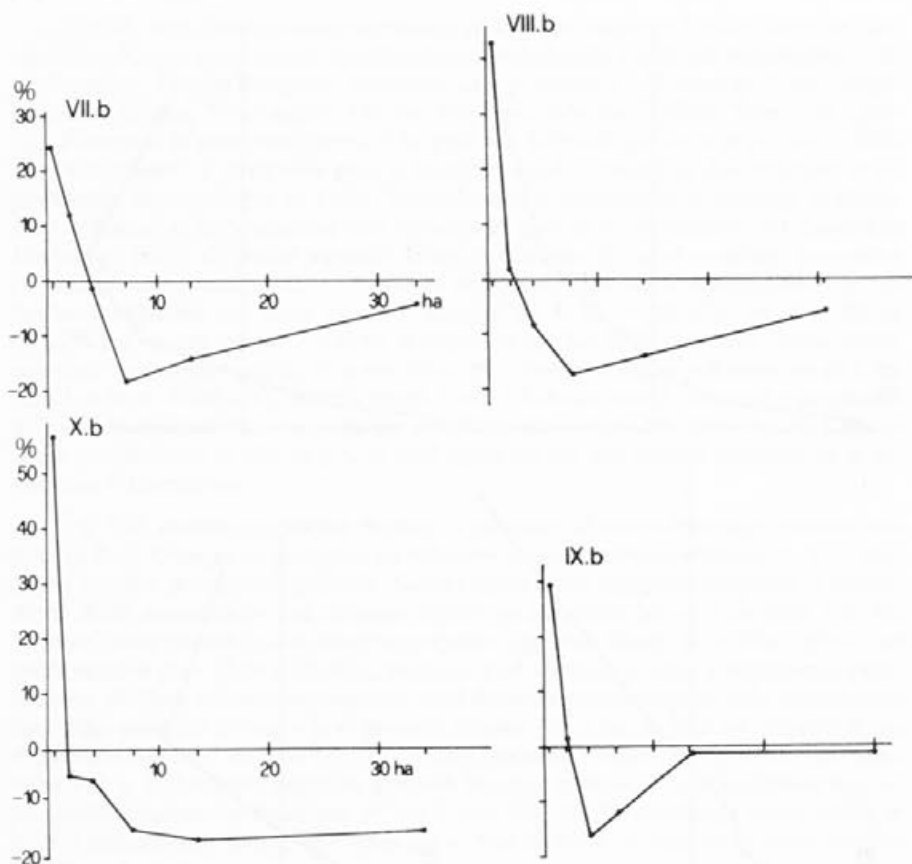
Tip VI. zemljiško-posestne strukture je zajemal največje število občin na Slovenskem. Njegove pglavitne značilnosti so prevladovali v občinah Ajdovščina, Celje, Domžale, Gornja Radgona, Hrastnik, Krško, Maribor – Pesnica in Tezno, Metlika, Nova Gorica, Novo mesto, Ormož, Postojna, Sevnica, Šentjur, Šmarje in Trebnje. Zavzemal je predvsem ozemlje na prehodu hribovskega sveta in gričevja v širše doline in kotline. V strnjnem pasu se je razprostiral v osrednjem delu vzhodne in jugovzhodne Slovenije, pa na Pivki, Vipavskem in v znatnem delu visokega kraškega roba. Zajemal je še posamezne dele Slovenskih gorici in severozahodni del Zgornjega Dravskega polja. Odprtina agrarnih škarij je bila manjša od slovenskega povprečja ($\pm 46,2$) in je znašala $\pm 43,3\%$. Največjo neenakost med deležem posestnikov in njihovim zemljiščem sta imeli posestni skupini do 1 ha (+ 28,3%) in 10 – 20 ha (-21,7%). Posestni skupini 5 – 10 ha in zadnja (z več kot 20 ha) sta imeli skoraj enako odprtino v agrarnih škarijah, ki je merila -11%. (Podrobnosti so prikazane na sl. 2 risba VI. a in sl. 3 risba VI. b ter v tabeli 2 in 3.) Kmečki obrati so merili v povprečju 4,72 ha. V občinah VI. tipa je živel v mestnih naseljih 37,5% prebivalcev. Kmetijskega prebivalstva je bilo 11,3% in med njimi sta bili dve tretjini aktivnih, to je zaposlenih v kmetijstvu.

Tip VII. sestavljajo občine Brežice, Ljutomer, Maribor–Pobrezje, Murska Sobotna in Ptuj. Omejen je izključno na vzhodno in severovzhodno Slovenijo, kjer prostrane ravnice prehajajo v gričevja. Samo v prvih dveh posestnih skupinah je prevladoval delež posestnikov nad deležem njihovega zemljišča (gl. sl. 3 in risba VII. b). Zato so imele preostale štiri skupine odprtino agrarnih škarij, ki je bila najširša pri četrti skupini (5 – 10 ha – 17,9%), zarisano pod absciso, in sicer z negativnim predznakom. Najbolj očitno nesorazmerje med deležem posestnikov in njim pripadajočo zemljiško posestjo je bilo v prvi posestni skupini (do 1 ha: + 24,5%), najmanjše pa pri posestnikih od 3 do 5 ha (-0,9%). (Prim. podatke v tabeli 2 in 3 ter sl. 2 oziroma risba VII. a.) Absolutna odprtina agrarnih škarij je znašala $\pm 36,9\%$. Občine tega tipa zemljiško-posestne strukture so imele leta 1981 29,4% mestnega prebivalstva in 22,3% kmetijskega življa; med slednjim je bilo aktivnih tri četrtine in samo četrtina vzdrževanih.

Tip VIII. je omejen na dve manjši sklenjeni območji. Vključuje občine Izola in Koper ter Ljubljana–Center in Bežigrad. Razpon agrarnih škarij je obsegal $\pm 45,1\%$. Najbolj so bile odprte v posestni skupini do 1 ha (+ 42,7%), drugi višek je bil v posestni skupini 5 – 10 ha (-17,4%), nakar so se znova zapirale proti skupini največjih posestnikov (-5,8%). 89% posestnikov tega tipa je imelo manj kot 5 ha zemlje in 3,2% gospodarstev je bilo večjih od 10 ha. (Prim. na sl. 2 grafikon VIII. a in na sl. 3 grafikon VIII. b ter podatke v tabeli 2 in 3.) Območja tega tipa zemljiško-posestne strukture so imela 84,3% mestnega in samo 1,6% kmetijskega prebivalstva. Med 2.300 kmetijskimi prebivalci je bilo 59,3% aktivnih.

Občine Lendava in Piran smo uvrstili v tip IX. zemljiško-posestne strukture. V njem so bile agrarne škarje najbolj odprte pri posestnikih do 1 ha (+ 29,5%), drugi višek je imela posestna skupina 3 – 5 ha (-16,1%). V prvih treh velikostnih skupinah je bilo 93,7% vseh posestnikov, v zadnjih dveh le 0,3%. Pri zadnjih skupinah je bilo število posestnikov domala izenačeno z obsegom njihovega zemljišča; zato so bile agrarne škarje skoraj zaprte (prim. Mehle, 1985). Posestniki so imeli v povprečju po 2,16 ha zemlje (gl. tabeli 2 in 3 ter grafikon IX. a in IX. b na sl. 2 in 3). Skoraj dve petini ljudi sta živeli v mestnih naseljih. Za ta tip je bila značilna nizka stopnja de-

Sl. 3. »Odprtina agrarnih škarij« osnovnih tipov zemljiško-posestne strukture v Sloveniji leta 1981.

Fig. 3. »Opening of the agrarian scissors« of the basic types of land tenure structure in Slovenia in 1981.

agrariziranega prebivalstva: kmetijsko prebivalstvo je zavzemalo 18,4% življa. Delež aktivnega kmetijskega prebivalstva je znašal 76,9%.

Občina Maribor – Tezno predstavlja svojstveno izjemo na področju zemljiško-posestne strukture. Uvrstili smo jo v poseben, X. tip. V prvi posestni skupini je bilo 78,3% zemljiških posestnikov, v zadnjih treh (t.j. 5 ha in več) pa le 5,4% kmečkih gospodarstev, ki so zajemala 50,4% zemlje tega tipa. Odprtina agrarnih škarij je znašala v prvi posestni skupini + 56,5%, njihova povprečna vrednost v zadnjih treh posestnih skupinah je bila -45%. Zanj so bile značilne na široko odprte agrarne škarje v prvi posestni skupini, ki so se že v naslednjih dveh močno priprle (-5,2 oziroma -6,2%), nakar so se ponovno razprle (od -14,4 do -15,8%). Karakterističen pregib krivulje, ki kaže velikost agrarnih škarij, je med drugo in četrto velikostno skupino zemljiških posestnikov. (Nadrobности gl. na sl. 2 risba X. a in na sl. 3. risba X. b ter

podatke v tabeli 2 in 3.) Povprečna posest je merila 1,28 ha. Območje tega tipa je bilo najbolj urbanizirano na Slovenskem (99,2% mestnega prebivalstva). Med njegovim prebivalstvom je bilo le 0,6% kmetijskega življa.

SKLEP

Pregled osnovnih tipov zemljiško-posestne strukture opozarja na prenekatero geografske činitelje, ki so neposredno sooblikovali njihova značilna svojstva. Svojevrsne poteze v današnji posestni strukturi slovenskih pokrajin kažejo, da je njihova podoba splet številnih in raznovrstnih činiteljev, ki so v različnih obdobjih oblikovali razvoj in usmerjali napredek posameznih območij. Podoba je, da so svojevrsne socialne in gospodarske razmere prispevale k nastajanju specifičnih oblik oziroma tipov zemljiško-posestnih struktur. Čim bolj odprto in dovzetno za različne vplive je bilo območje, tem manj svojevrsnih potez se je ohranilo v njegovi zemljiško-posestni sestavi. Ob tem ne smemo prezreti spoznanja, da je posestna struktura pomembna in tudi odporna pokrajinska sestavina, ki s svojim socialnim in gospodarskim poudarkom in pomenom zadržuje hitrejši razkroj podedovanih oblik načina vsakdanjega življenja in proizvodnih usmeritev. Agrarna reforma in nacionalizacija nekaterih predvojnih veleposestev ter nagla deagrarizacija po zadnji vojni, kakor tudi uzakonitev »zemljiškega maksimuma« so tiste bistvene prvine, ki so nemalo vplivale na naglo drobljenje zemljiške posesti na Slovenskem.

Preostaja nam še kritična presoja z vidika teritorialne sestave posameznih tipov zemljiško-posestne strukture. Ob členitvi ustreznega statističnega gradiva, ki je objavljeno samo za celotna območja posameznih občin, smo bili nemalokrat presenečeni, ko smo občine z različno gospodarsko in socialno sestavo ter z različnimi razvojnimi težnjami v preteklosti, uvrščali v isti tip zemljiško-posestne strukture. Ob tem smo se zavedali, da je posestna struktura le zunanji, fizični pokazatelj vzajemnega spleta socialnega in gospodarskega razvoja določenega območja skozi posamezna obdobja. Le s posebnimi raziskavami, oprtimi na zgodovinska dognanja in spoznanja, bi bilo mogoče razložiti in spoznati razvoj posameznega tipa zemljiško-posestne strukture in ovrednotiti njene sestavine. Ker sem se v prispevku omejil zgolj na iskanje podobnosti v zemljiško-posestni strukturi med posameznimi območji, ki jih predstavljajo občine, ni bilo mogoče med njimi zarisati niti temeljnih razlik v razvoju, ki je oblikoval podobno ali sorodno posestno sestavo kmečkih gospodarstev. Zavedam se osnovnih razlik v razvoju, ki je oblikoval današnjo posestno sestavo npr. na območju lenarške občine v Slovenskih goricah in sežanske na Krasu, ali pa lendavske in piranske. Njihov gospodarski in socialni razvoj je imel samosvoja pota; toda vsa navedena območja imajo razdrobljeno zemljiško posest, ki je le eden izmed mnogih kazalcev njihovega dosedanjega razvoja.

Današnje občine so nedvomno prevelike teritorialne enote za nadrobnejšo tipizacijo zemljiško-posestne strukture. Večino njihovega ozemlja sestavljajo namreč različne pokrajinske enote, ki se razlikujejo med seboj tudi po osnovnih težnjah njihovega dosedanjega razvoja. Mesto in vas, oziroma ruralno območje, pomenita dve skrajnosti in predstavljata svojevrsni značilnosti tudi na področju razvoja posestne strukture. In kolikor jih obravnavamo kot celoto, in sicer v sklopu posamezne občine, izgubijo vse svoje individualnosti in za njimi so zabrisane prenekateri sledi njihovega porekla. Tudi zato se je nekajkrat primerilo, da so bila različna območja z različno gospodarsko in socialno sestavo uvrščena v isti tip zemljiško-posestne strukture.

Naslonitev na manjše teritorialne enote bi nam dala pestrejšo podobo tipov zemljiško-posestne strukture. In takšna tipizacija bi bila vernejša podoba pokrajinskega stanja. Prav gotovo bi v njej odsevali vsi tisti geografski dejavniki, ki sooblikujejo pokrajinsko stvarnost. Naslonitev zgolj na matematično-statistično interpretacijo zemljiško-posestne strukture, na kar smo se oprli v pričujočem prispevku, ko smo vzeli občine kot osnovne enote, je prekrila nešteto drobnih razločkov, ki so še kako pomembni v pokrajinski strukturi in njeni zunanji podobi. Na to je svojčas opozoril že prof. Ilešič (prim. Ilešič, 1967, 190 – 191).

Predstavitev osnovnih tipov zemljiško-posestne strukture odpira številna nova vprašanja. Prvenstveno veljavo zaslužijo tista, ki načenjajo prvinski odnos med zemljiško posestjo in naravnimi, socialnimi in gospodarskimi prvinami geografskega okolja. Prepričan sem, da se v posestni strukturi kaže vsaj posredno vzajemni odnos med posameznimi poglobitnimi pokrajinskimi sestavinami. Z nadrobnejšimi preučevanji bi mogli spoznati in ovrednotiti pomen in vlogo posameznih naravnih prilik in razmer pri nastajanju, razvoju in ohranjanju svojevrstnih oblik zemljiško-posestnih struktur. Podoba je, da je močnejši gospodarski impulz, ki so ga spodbudili spremenjeni proizvodni odnosi in razvitost proizvodjalnih sil, pospešeno vplival na preoblikovanje obstoječe zemljiško-posestne strukture. Zato ji je vsako izrazitejše obdobje družbeno-gospodarskega razvoja vtisnilo svojstven pečat.

LITERATURA IN VIRI

- Bilimovič, A., 1939 a, Agrarna struktura Jugoslavije in Slovenije v primeri z agrarno strukturo nekaterih drugih dežel. – Tehnika in gospodarstvo, V., štev. 3 – 4, 49 – 81, Ljubljana.
- Bilimovič, A., 1939 b, Agrarna struktura Jugoslavije. – Zbornik znanstvenih razprav, XV., 1 – 35, Ljubljana.
- Blažnik, P., 1928, Bitenj. (Historično-geografska študija.) – Geografski vestnik, IV., 88 – 98, Ljubljana.
- Blažnik, P., 1934, Posestne razmere v Selški dolini. – Geografski vestnik, X., 4 – 66, Ljubljana.
- Ilešič, S., 1967, Dve novi inozemski knjigi o Jugoslaviji. – Geografski vestnik, XXXIX., 185 – 192, Ljubljana.
- Kocjan, A., 1979, Kmetijska zemljišča. Zakon s komentarjem. Ljubljana.
- Medved, J., 1970, Spremembe v izrabi zemljišča in preslajanje kmečkega prebivalstva v zadnjih dveh desetletjih. – Geografski vestnik, XLII., 3 – 30, Ljubljana.

- M e h l e, T., 1985, Protiustavno in družbeno neustrezno. – Naši razgledi, XXXIV.. števil. 5 (796), str. 126 in 128; števil. 6 (797), str. 160 – 161, Ljubljana.
- M e l i k, A., 1936, Slovenija. Geografski opis. 2. zvezek, Ljubljana.
- M e l i k, A., 1963, Slovenija, Geografski opis. Ljubljana.
- Ekonomski leksikon. Beograd 1975.
- Poljoprivredna enciklopedija, 2. zvezek (Krm – Proi), Zagreb 1970.
- Ustava Socialistične republike Slovenije. Ljubljana.
- ZAP = Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog. I. zvezek: Agrarno gospodarstvo. Ljubljana 1970.
- Popis kmetijstva 1969. – Statistično gradivo št. 20/70, Ljubljana 1971.
- Popis kmetijstva 1969. – Statistično gradivo št. 7/73, Ljubljana 1973.
- Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj v SR Sloveniji 31. 3. 1981. Gospodinjstva, ki imajo kmečko gospodarstvo. Rezultati raziskovanj, št. 314, Ljubljana 1983.
- Statistični godišnjak FNRJ 1954. Drugo izdanje. Beograd 1954.
- Statistični letopis LR Slovenije 1953. Ljubljana 1953.
- Statistični letopis SR Slovenije 1982., XXI., Ljubljana 1982.

BASIC TYPES OF THE LAND TENURE STRUCTURE IN THE SOCIALIST REPUBLIC OF SLOVENIA IN 1981

Milan Natek

(Summary)

The post-war economic development of the agriculture has been based upon a small land tenure. With the agrarian reform, the nationalization of some bigger farms, and with the »land maximum«, which permits to the private farmers up to 10 hectares of arable land, the basis to form a state farming economy (now social farming economy) was given. In the Socialist Republic of Slovenia in 1981 72.5% of the agricultural land and forests was owned by the private farmers.

The analysis of statistical material, collected at the post-war census of private farms, showed the increasing crumbling of the agricultural property. In 1960 the farm had 6.7 hectares but in 1981 only 5.62 hectares. The most different economic conditions and the lawful rules influenced on the increasing crumbling of private farms. Parallel with the deagrarianization the number of pure farms, oriented towards a market production, was decreasing.

In the second part of the article the basic types of land tenure structure in Slovenia in 1981 are represented.

The results on the share of landowners and on the share of their land by size-groups show the land tenure structure of the individual regions. (Cf. the graph, fig. 2.) On the abscissa the average size of the farms by size-groups is marked. On the ordinate the shares of landowners and their land tenure are drawn. Thus two curves were formed. One shows the representation of landowners according to the size-groups, and the other one the corresponding shares of their land tenure. The two curves represent disproportion (»agrarian scissors«) between the number of landowners in the size-groups and their land tenure. (Cf. fig. 1 a. and 2.)

»The size« or »the opening of agrarian scissors« was established on the basis of distinctions between the shares of landowners and their land tenure, and that according to the size-groups of landowners. On the basis of the represented curve »of the opening of agrarian scissors« the main types of land tenure structure in Slovenia were determined. (Cf. the graph, fig. 1 b and 3.)

All the analyses of the land tenure structure were made by the individual communes.

In the article the main characteristics of the individual types and their regional distribution in the territory of the Socialist Republic of Slovenia are also described. (Cf. tables 2 and 3.)